

על יחסי מורים תלמידים בספרות האופנישדות

מבוא:

הטקסטים האופנישדיים חוברו כנראה בסביבות המאה השביעית-שמינית לפנה"ס. ייתכן והצורך לכתיבתם נבע מתהליך של תגובת נגד לתרבות הוודות והקורבנות שהייתה מושתת באותה תקופה. התרבות הדתית-רוחנית הוודית איבדה כנראה משהו מחיוניותה עקב סממני כוח ושלטון שנמהלו בה יחד עם שינויים חברתיים שהתרחשו באותה תקופה בהודו. האופנישדות מציגות אלטרנטיבה לרוחניות של טקס הקורבן, וכן מושפעות מתרבות הפרושים והסגפנים שהלכה והתעצמה בתקופה זו.

מבחינה פילוסופית, האופנישדות מדגישות אידיאל חדש (המנוגד לתרבות הקורבן) והוא הכרת העצמי העליון הידוע כ"אטמן" והבנת זהותו לאלמנט הקוסמי "ברהמן". בכדי להגיע להיווכחות העצמית המעמיקה הזאת עולה הצורך גם בשינוי אופי הלימוד והעברת הידע הלאה. המורים האופנישדיים נוקטים בדרכים ושיטות ייחודיות ואלטרנטיביות באופן המותאם לאופיו האינדיבידואלי של התלמיד ומצבו ושם דגש על חקר האני והאמת על פני ידע שטחי "מקובל".

הטקסט האופנישדי עצמו מחולק למגילות, פרקים ותתי פרקים. בכל פרק מוצג בדרך כלל סיפור קצר ולאחריו דרשה ארוכה המציגה את תורת האדוויטה (אי-שניות). על פי רוב נהוג לבטל את חשיבותם של הסיפורים ולהתייחס אליהם כבמה לדרשות הפילוסופיות המציגות את האמיתות האופנישדיות לשמן. במאמר זה בחרתי לשים דגש דווקא על הסיפורים עצמם מתוך ניסיון לגלות גם בהם אמת אופנישדית חבויה, או לפחות הבנה שלמה יותר של עולמן של דמויות, יחסים, ספקות, רצונות עמוקים ועוד. במאמר זה אציג מספר סיפורים כאלו ואתמקד בדמויות המורים, שהם חכמים אופנישדיים וגורואים גדולים ובמבט מעמיק יש הרבה מה ללמוד מהם.

הקווים המנחים המתגלים מתוך הסיפורים הללו על יחסי מורים ותלמידים הם:

- המשבר הקיומי של התלמיד כתנאי להעברת הידע העמוק באמת.
- היחסים המורכבים והנוקשים לעיתים בין המורה והתלמיד.
- גילוי פן חתרני במעשיו של המורה האופנישדי מתוך נטייה לחצות ולערער גבולות מקובלים.
- היכולת והתקפות של ידע המגיע ממקורות בלתי צפויים אך אורגניים יותר ממסדרי לימוד מקובלים.
- המקום הייחודי של המורה לזיהוי עמוק של מה שקורה אצל התלמיד והתאמת הלימוד לכך באופן אינדיבידואלי.
- ערעור על סדרי החברה המקובלים למען הלמידה.
- המוטיבציה של התלמיד ומצבו הפנימי כתנאי סף המזכה אותו בלמידה.

סיפור ראשון: על אודאלקה ארוני ובנו שווטקטו (צ'אנדוגיה אופנישד 6):

זהו אחד הסיפורים המוכרים והמפורסמים בתוכו אומר המורה אודאלקה את המשפט המכונן "אתה הוא זה" TAT TVAM ASI אחד מארבעת המשפטים העיקריים הממצים את התפיסה הפילוסופית האופנישדית כולה. הבה נבחן את מערכת היחסים המורכבת ששזור בתוכה הקושי הגדול בללמד אדם קרוב שלא לומר בן משפחה, וכן ב"שיטות הלימוד" הנוקשות המיושמות בו:

הסיפור נפתח בטרוניה של אודאלקה לבנו- "הגיע הזמן שתלך ללמוד בבית הגורו". והוא ממשיך באמירה עוקצנית ואומר "בביתנו אף אחד אינו ברהמין מכוח הייחוס בלבד". בשלב זה יש לציין כי לשווטקטו מלאו כבר 12 שנים, זהו הרגע האחרון בהחלט עבורו ללכת וללמוד מכיוון שהגיל הנהוג הוא 8.

מדוע אם כך דווקא במשפחתו של המורה הגדול (שבתור גורו מלמד בעצמו תלמידים אחרים) הבן "מתעכב"? כמו כן יש לתהות מדוע מציין הסיפור את העקיצה שאומר האב? ניתן להרגיש באמירה

זאת כי הרוחות אינן רגועות סביב מצבו של הבן בכל הנוגע להתקדמות בלימוד ושלחץ ואכזבה עומדים על הפרק מבחינת האב.

אם נכנס לנעלי המורה עולות מספר אפשרויות:

1. ייתכן כי מכיוון שאודאלקה הוא מורה וגורו גדול הוא ניסה ללמד בעצמו את שווטקטו ונראה שבעקבות הקשר ביניהם זה לא צלח ועל הבן ללכת ללמוד במסגרת אחרת, אם כך נבין את העקיצה בתור תסכול וחרדה מפני כישלון אישי גדול של המורה עצמו.
2. שווטקטו הוא דוגמא ל"תלמיד עצלן" ואולי לאביו קצת נמאס מגרירת הרגליים שלו ועל כן הוא מנסה לדרבן אותו על ידי איום על מעמדו.
3. מתגלה כאן "זריקת אחריות" של האב לגבי ההשכלה של בנו. סביר כי האחריות לדאוג לחובת הלימוד לא מוטלת על ילד בן 8 אלא על ההורה שלו ולכן לא ברור מדוע יש כאן האשמה של הבן במצב אליו הגיע.
4. הפרשן שנקרה צ'אריה מציג פרשנות מחמיאה וטוען כי אודאלקה פשוט לא היה בבית תקופה ארוכה וכשחזר שווטקטו היה בן 12. כמו כן הוא מוסיף שרק אז מצא האבן את בנו "ראוי ללימוד". כלומר יש כאן דווקא ערעור של המוסכמות החברתיות לצורך התאמת התהליך לתלמיד.

ובכן הילד הלך לבית הגורו ולמד שם במשך 12 שנים (!) והנה הוא חוזר הביתה ומתואר על ידי הטקסט כ"נפוח מגאוות הלימוד" (mahaamanaa) המצב הנפשי הזה סותר לחלוטין את ידיעת העצמי האמתי ומדגישה את היותו של הבן רחוק מן האמת. **האב, שמזהה את המצב הנפשי של בנו מציב בפניו שאלה שרק יודע אטמן יכול לענות עליה, שאלה המערערת את כל המצב הקיומי של הבן ומכניסה אותו למשבר עצמי עמוק מאוד** והיא: "מה הדבר באמצעותו הלא נשמע נשמע, שאינו נתפס במחשבה נתפס במחשבה ומה שלא מוכר מוכר?" שווטקטו כמובן אינו יודע את התשובה לשאלה זו ונשבר לרסיסים- הלוא זה עתה הוא סיים להקדיש שנים ארוכות ללמידה ושינון של הוודות וטקסי הקורבן וברגע אחד מצליח האב לערער את כל ההישגים של בנו. אומנם יש בכך אלמנט של נוקשות ואפילו פגיעה אך לא פעם מציגה ספרות האופנישדות דווקא את השבר הזה כפתח הנפשי לראיית האמת, במקרה הזה גם **להתקרבות המחודשת בין האב והבן** ולהעברת הידע ביניהם. **רק עכשיו התפנה מקום פנימי לידע חדש** ולכן כעת יתרחש הלימוד. בתהליך הלמידה אודאלקה מכריח את בנו לעבור צום ממושך וקשה עד שהבן מגיע למצב בו הוא לא יכול לדקלם את הוודות אותן למד בשל תשישות עצומה, את הטכניקה הזאת נקט אביו רק על מנת להמחיש לו שהידע הזה (הקונבנציונאלי) אינו עומד במבחן הנצחיות ועל כן אינו "אמתי". בסופו של הסיפור האב מצליח להעביר וללמד את בנו את הדבר היקר לו ביותר, ועל הבסיס הזה הם מתקרבים ומזהים את אותו "אני" מהותי (אטמן) הקיים בשניהם וכשאומר לו האב "אתה הוא זה" הוא גם בעצם אומר לו "אתה כמוני".

סיפור שני: סטיאקמה- התלמיד שהפך למורה (צ'אנדוגיה אופנישד 4.4-16):

מדובר על שני סיפורים ועל תהליך של הבשלה מצעיר ללא מעמד ועד למורה אטמן גדול. סטיאקמה ג'אבלה היה בנה של משרתת, הוא לא ידע מיהו אביו ונשא את שם המשפחה של אמו, על פי המסורת הוא לא היה זכאי ללמוד כלל בשל השתייכותו למעמד נמוך. הסיפור נפתח בדרישה של סטיאקמה מאימו לדעת מיהו אביו. דרישה שמראה על **מצב פנימי של חקירה עצמית ושל רצון של התלמיד לזיהוי עצמי אמתי**, בשלב זה כמיהתו היא ל"ידע חיצוני". הוא מגיע לבית המורה הרידרומטה גאוטמה ומבקש ללמוד ממנו. כששואל המורה אודות השושלת של סטיאקמה הוא עונה לו בכנות למרות שהוא יודע שסיכויו להתקבל לבית הגורו קלושים. אולם המורה דווקא מזהה את הכנות הזאת של סטיאקמה כאינדיקציה לאמת פנימית עמוקה ולזכות שלו ללמידה, מקבל וחונך אותו. ראוי לשים לב **שיש כאן ערעור על סדרי החברה המקובלים ודבקות הן באמת והן במוטיבציה של התלמיד ככאלו המכשירים אותו ללמידה מעבר לעניין המעמד החברתי.**

למרות שהמורה קיבל אותו הוא מהר מאוד משלח אותו רחוק ממנו לתקופה בלתי ידועה, **מעשה יחסית נוקשה** בו הוא מדייר את סטיאקמה הן מביתו, הן מיתר התלמידים והן מהציוויליזציה בכלל. הוא מבקש מסטיאקמה לבחור 4 פרות רזות וחלשות ולרעות אותן, סטיאקמה מתחייב שלא לחזור לפני שיהיו לו אלף פרות **והדחף הפנימי העז** שלו נגלה לנו שנית.

סטיאקמה שווה תקופה ממושכת בבדידות, מוקף רק בטבע ובחיות המרעה שלו. כשהעדר שלו מגיע לאלף פרות פונה אליו השור ואומר שהגיע הזמן לחזור לבית הגורו, לא לפני שהוא מלמד אותו על רבע מהברהמן. האש פונה אליו ומלמדת אותו רבע נוסף, אווז שנחת לידו ושקנאי שהגיע אליו מלמדים אותו אודות שני הרבעים הנוספים. ובכך סטיאקמה שהגיע ממקור לא ידוע **מקבל ידע עמוק ממקורות בלתי צפויים**. המורים בסיפור הזה הם לא קונבנציונליים ונראה כי חלק ממוסר ההשכל כאן הוא שהידע אינו שייך לדמות מסוימת אלא קיים בכל, וזוהי זווית ההסתכלות והעמדה הפנימית של התלמיד שמאפשרת לו לגעת בעומק הנגלה סביבו.

כשחזר סטיאקמה לבית הגורו **זיהה מיד המורה על פניו את אשר עבר על תלמידו** ואמר לו: "אתה זוהר כמו מי שיודע את ברהמן, מי לימד אותך יקירי?" התלמיד מודה שלמד מ"מי שאינם בני אדם" ומבקש מהמורה שלו בכל זאת ללמד אותו את כל הידוע לו, המורה עושה זאת וכפי שכותב המספר "לא החסיר דבר".

ראוי לשים לב לשני עניינים משמעותיים כאן:

1. **מסתבר שחלק מגדולתו של המורה היא לאפשר לתלמיד שלו את הלמידה באופן מותאם אישית** ולא בתור משהו מקובע ונוקשה בעל דרך אחת ואחידה. ייתכן כי דווקא בסיפור של סטיאקמה בגלל המעמד הלא ברור הרגיש המורה או את הפוטנציאל שלו ללימוד עצמי או את תוקף הבלתי מעורר שיהיה לו אם ילמד את הדברים בצורה אורגנית יותר גם אם זה **כרוך במעשה נוקשה** במקרה הזה- הדרת התלמיד מהסביבה.
2. המורה אינו מתערער בעצמו מכך שהתלמיד חוזר לאחר התפתחות שאינה תלויה בו, להפך הוא מברך אותו **ונותן תוקף לתהליך האישי של התלמיד וממשיך לחנוך אותו** בעצמו.
3. הזהות העצמית האבודה של התלמיד מניעה אותו לחפש מורה, אך כפי שהזהות הפנימית האמתית אינה תלויה בדבר, רק הידע הנצחי והמהותי מצליח לשחרר את התלמיד באמת **ונותן מזור למשבר הפנימי**.

בכך נשלמת אפיזודה אחת ומיד אחריה מתחילה האפיזודה הבאה בה סטיאקמה הוא עצמו מורה גדול, יש לו תלמיד בשם אופקוסלה קמלינה שמטפל במזבחות בביתו במשך 12 שנים. סטיאקמה שולח את יתר החניכים לביתם בתום תקופת הלימוד ואילו את אופקוסלה הוא לא משחרר. יש משהו כאן שמזכיר את "שיטת החינוך" המיוחדת שקיבל סטיאקמה בעצמו של נבדלות ובדידות ממנה נגלה הידע הנכסף, וסטיאקמה בוחר ליישם זאת כעת כמורה עבור תלמיד מתאים. אופקוסלה נפגע מכך ומתוך תחושה שלו שהוא מלא ב"פגמים ותשוקות" הוא פותח בצום אינטנסיבי וממושך עד שאש המזבח בה הוא טיפל במשך תקופת לימודיו מלמדת אותו בעצמה על ברהמן. כשחוזר סטיאקמה הוא מזהה את אשר עבר על תלמידו ומשלים עבורו את תהליך הלימוד וחונך אותו לאמת הפנימית המלאה אליה נחשף. כך נסגר מעגל בו **התלמיד הבלתי קונבנציונאלי מאפשר ללמידה הבלתי אמצעית והבלתי מקובלת להמשיך הלאה גם כמורה**.

סיפור שלישי: על אהבה, לימוד וברהמן- הפרידה של יאג'נבלקיה ומיטריי (בריהד-ארניקה אופנישד 4.5)

סיפור זה מגלה לנו על יופייה של האהבה כמו גם על אכזריותה. החכם הגדול יאג'נבלקיה שהוא מורה רם מעלה וידוע אטמן גדול, עומד לעזוב את ביתו ונשותיו ולפרוש מן החיים הארציים (להפוך סאניאסן). מסופר שהיו לו שתי נשים: קטייני- ש"הבינה בענייני נשים" ומיטריי- ש"הייתה מלומדת בוודה". הסיפור נפתח ברגע הנטישה הדרמתי: יאג'נבלקיה פונה לאשתו מיטריי (אולי כי הוא יותר מעריך אותה, אולי כי יותר אוהב אותה) ומכריז בפניה שהוא עוזב ושעליו לחלק את רכושו בינה ובין אשתו השנייה. מיטריי מסרבת וטוענת כי רכוש רב לא יביא לה את האלמוות, היא דורשת מיאג'נבלקיה מתנת פרידה אמתית- "למד אותי את מה שאתה יודע". כנראה שהויתור על התענוגות הארציים הופך אותה לראויה ללימוד בעיני יאג'נבלקיה למרות שהיא אישה (!) והוא עונה לה כך: "תמיד היית יקרה לי אבל עכשיו עוד יותר". נראה אם כן שמתקיימת בין השניים מערכת יחסים רגשית ושהצמא של מיטריי ללימוד לא רק מוצא חן בעיני יאג'נבלקיה אלא גם הופך אותה ראויה ללימוד שלו. מצד שני בל נשכח כי יאג'נבלקיה עומד לנטוש אותה ולא לראות אותה יותר לעולם. הרגשות אינם מתנים אותו להישאר לצידה אבל הוא אכן יעניק לה את מתנת הידע בטרם ייפרדו לעד. כשמתחיל יאג'נבלקיה ללמדה, הוא עושה זאת בדרך ייחודית המותאמת הן כלפיה והן **כלפי הסיטואציה** בה הם נמצאים, דרך שתעזור לאשתו להבין את הנטישה שלו ואולי תצליח "לרכך"

ולו מעט את התחושה המרה שלה, והוא אומר: "הבעל אינו אהוב מתוך תשוקה לבעל, הבעל אהוב מתוך תשוקה לעצמי (אטמן). האישה אינה אהובה מתוך התשוקה לאישה, אלא האישה אהובה מתוך התשוקה לעצמי (אטמן)" הוא ממשיך למנות כך תשוקות נוספת ובעצם שומט את בסיס הקיום שלהן. יאג'נבלקיה מפרק את תוכן מערכת היחסים שלו ושל אשתו מתוך העובדה שאינה נצחית ואילו האטמן בלבד הוא הקיים ולא האהבה שלהם. יש בכך מן המתק והאכזריות גם יחד. ניתן גם לראות שבתור מורה בוחר יאג'נבלקיה שלא להתעלם מן ההקשר ומהיות תלמידתו רעייתו ובוחר להציג לה את האמת בחוכמה מתוך הקשר ביניהם, מתוך התשוקה שהוא יודע שיש לה כלפיו, הוא משתמש במושא הלב הפנימי של מיטריי והופך את הקערה על פיה.

המצב הזה מערער מאוד את מיטריי, היא איננה מבינה ושרויה במצב של בלבול, המצב הזה הוא אותו משבר אופנשידי המוביל לפינוי המקום לידע חדש. יאג'נבלקיה ממשיך להפריך את הקשר שבניהם ואומר: "כשיש שניות כלשהי אז רואים זה את זה, אז מברכים זה את זה לשלום, אז חושבים זה על זה, אז נוגעים זה בזה, אבל אם למישהו העצמי נעשה הכל, אז את מי יראה ובמה? על מי יחשוב ובמה?...". זהו השיעור האכזרי של יאג'נבלקיה לאשתו על האהבה, היא אינה קיימת באמת, היא מתכלה ותלויה בזמן ולכן עבורו היא איננה חשובה יותר והוא בוחר להשליך גם אותה. בחיפוש האישי שלו לעבר האטמן.

מה נוכל ללמוד מהסיפורים הללו על הוראת יוגה כאן ועכשיו:

הסיפורים העתיקים הללו יכולים לתת לנו חומר רב למחשבה על מהי הוראה ומהם הקווים לדמותו של המורה, למה כדאי לנו לשים לב?

מהסיפורים השונים מצטיירים החכמים האופנשדיים כבלתי צפויים, נוקשים לעיתים ומשתמשים בשיטות הוראה לא פשוטות. כדאי לשים לב שהמורים הללו עושים את מה שעושים בזכות יכולת לזיהוי עמוק מאוד של המקום הפנימי של האדם הניצב מולם באותו הרגע. מסתרת כאן הבנה משמעותית: רק כאשר **התלמיד** מוכן הוא יכול להתקדם, וההתקדמות תהיה בהקשר למצבו הפנימי של התלמיד ולא בהקשר לרמה של המורה. אם כבר האיכות או הגדולה של המורה תהיה דווקא ביכולת הזיהוי הזאת, בשימת הדגש על התבוננות מעמיקה בתלמיד העומד מולך.

עמדתו הפנימית של התלמיד משמשת למורה כאינדיקציה: האם ניתן ללמד תלמיד כזה? עד כמה עמוק נוכל להגיע איתו? ראוי לשים לב שלעיתים תכופות העמדה הפנימית של התלמיד כמו גם רמת המוטיבציה שלו עלולה להשתנות ולכן כדאי לבחון מיהו התלמיד הניצב בפניך בכל שיעור מחדש, אולי היום תתגלה אמת פנימית חדשה.

עניין נוסף שניתן ללמוד כאן הוא שהמורים לעיתים טועים: אודאלקה לא ממש הצליח ללמד את בנו, לפחות לא בהתחלה, יאג'נבלקיה לא לגמרי הצליח ללמד את אשתו שנשארה די מבולבלת ופגועה, גם המורה של סאטיאקמה לימד אותו רק אחרי שהטבע הקדים אותו, כלומר המורים הללו אינם "מושלמים" ולעיתים הם אפילו לא מסוגלים ללמד בעצמם וצריכים להיעזר במקורות חיזוניים על מנת שהתלמיד שלהם יעבור תהליך. כאשר המורה נוכח לראות שתלמידו עבר תהליך בלעדיו הוא מאמץ את זה בשמחה ואף מעמיק את ההוראה עם התלמיד הבשל.

נקודה נוספת היא סוג הקשר בין המורה והתלמיד. לא בכדי מתגלה קשר עמוק לעיתים רגשי בין מורה ותלמידו. אולם, כפי שניתן לראות בסיפורים שונים דווקא קשר קרוב עלול להוות מכשול וקושי בהוראה. מהצד של המורה עלול להגלות דווקא מול סביבתו הקרובה, לעיתים אנחנו כמורים מאוד רוצים ולהוטים להעביר דווקא אל קרובינו את החוויה והידע שלנו אך יש בכך קושי. זה נכון גם מהצד של התלמיד האהוב או התלמיד שמחפש מענה רגשי מסוים מהמורה שלו, גם כאן לעיתים סוג הקשר יהווה קושי ללמוד דווקא מהמורה הספציפי הזה ויש לתת על כך את הדעת.

לפי הראייה האופנישדית יש חשיבות למשבר אותו עובר התלמיד. המשבר מסייע לרסק את הישן ובכך לפנות מקום פנימי לחדש, לעיתים בסיפורים האופנישדיים המורה בעצמו מוביל את התלמיד למשבר כזה. כיום לא כל כך נהוג לנקוט בשיטות כאלו ומוטב שכך, אך ניתן בכל זאת להתייחס לרעיון שמשבר של תלמיד יכול להכיל בחובו אפשרות לפריצת דרך והתקדמות גדולה. בין אם מדובר בספק עצמי או פגיעה פיזית, לעיתים תובנות חדשות יחלחלו דווקא בשל הקושי ואולי זהו

המקום של המורה לתפוס את נקודת המבט הזאת ולכוון גם התלמיד להתבונן על המשבר כמסייע ולא סתם כמכשול.

להלי ארליך-לשם:

מורה בכירה לויג'נאנה יוגה, תלמידתה של אורית סן-גופטה. בוגרת החוג ללימודי הודו ומזרח אסיה באוניברסיטה העברית שם התמחתה בשפות סנסקריט וסינית ובלימודי הספרות והפילוסופיה ההינדית הקלאסית. מלמדת שיעורי יוגה בתל אביב ושיעורי העמקה של קריאת טקסטים ופילוסופיה של היוגה למורים ומתרגלים ותיקים בכל הארץ.